

4. ÜNİTE TÜRKLERDE EKONOMİ

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EKONOMİ

4.1. İlk Türk Devletlerinde Ekonomik Yapı

- Bütün toplumlar, içinde yaşadıkları coğrafi ortama uyum sağlayarak hayatlarını sürdürürler.
- Karasal iklimin hüküm sürdüğü Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türkler de bu coğrafyanın şartlarına göre hayatlarını düzenlemişlerdir.
- Orta Asya coğrafyasının kendine has özellikleri, ilk Türk devletlerinin ekonomik yapısını da şekillendirmiş, bozkır olan bu coğrafyada hayvancılık temel geçim kaynağı olmuştur.
- Hayvancılığın yanında tarım, ticaret ve madencilik de yapıldığı bu bölgede ticaret, büyük ölçüde değiş tokuş esasına dayanmıştır.
- Halk, sürülerini otlatmak ve güvenli bir şekilde yaşamak amacıyla belirli bölgelere göç edince, Orta Asya'da konargöçer hayat tarzı ortaya çıkmıştır.
- Konargöçer hayat tarzı, o bölgede yaşayanlar için yiyecek, barınma ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması konusunda kendi kendine yetecek bir ekonomi sağlamıştır.
- Hunlarda hayvancılık gelişmiş olduğu için Hunlar, Çin ülkesine başta canlı hayvan olmak üzere konserve et, deri ve kürk satıyor, satılan bu malların karşılığında ise tarım ürünleri ve giyim eşyaları alıyordu.
- Hunlar, marangozluk zanaatında da oldukça başarılıydı.
- Hunlar ve Kök Türklerin, hayvancılıkla birlikte tarımla da uğraştıkları, kurganlarda bulunan tarım aletlerinden anlaşılmaktadır.
- Tarımla uğraşanlara **tarıgçı** deniliyordu.
- Uygurlarda yerleşik hayat yaygınlaşınca Uygur halkının ekonomi anlayışı da değişmeye başlamış, bir yandan tarımla uğraşırken bir yandan da hayvancılığı devam ettirmiştir.
- Uygurlarda şehirlerin gelişmesi halka yeni imkânlar sunmuş, sunulan bu yeni imkânlar da ticaretin gelişmesini sağlamıştır.
- İlk Türk devletlerinin ekonomisinde madencilik önemli bir yere sahipti.
- Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlarda demircilik ve madencilik önemli bir meslek hâline gelmişti.
- Türkler kılıç, kalkan, kargı ve mızrakla birlikte, insan ve at zırhlarından oluşan savaş araçları üretiyorlardı.
- Savaş araçlarından başka halıcılık, kilimcilik, keçecilik, debbağlık (deri işlemeciliği) ve dokumacılık da yapıyorlardı.
- İlk Türk devletlerinin gelir kaynaklarından biri de önemli ticaret yollarının geçtiği güzergâhlar olmuştur.
- Türk devletleri, Hunlardan itibaren, ekonomik açıdan büyük önem taşıyan İpek Yolu'nun kontrolü konusunda Çinlilere karşı büyük mücadeleler vermiştir.
- Abakan Bozkırları'ndan başlayıp İtil (Volga)-Kama (Tuna) nehirlerinin birleştiği yere kadar uzanan bir ticaret yolu daha vardır. Bu yola, ticaret amacıyla taşınan malzemelerden dolayı Kürk Yolu denilmiştir.
- Zira yol üzerinden sincap, tilki, samur, gelincik ve geyik gibi hayvanların kürkleri taşınmıştır.
- Türklerde ilk serbest ticaret pazarı Hunlar ile Çinliler arasında kurulmuştur.
- Türkler ticarete genellikle değiş tokuş (takas) usulüne başvurmuş, Hunlardan itibaren ise madenî para kullanmaya başlamıştır.
- Kök Türklerde madenî paraya **yarmak** deniyordu.
- Türklerdeki en belirgin özellikteki paraları Türgişler basmıştır.
- Uygurlar Dönemi paralarında Türk, Çin ve Soğd harfleriyle yazılar mevcuttur.
- Türklerde mali işlerle **tudun** denilen üst düzey memurlar ilgilenirdi.
- Vergileri; Hunlarda hususi memurlar, Kök Türklerde imga, Uygurlarda ise açıcı denilen görevliler toplardı.

B) TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EKONOMİ

4.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Ekonomik Yapı

- Türk İslam devletleri, sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde kuruldukları için bu bölgelerde zengin bir ekonomik yapıya sahip oldular.

- Güçlü orduları sayesinde düzenli ve istikrarlı bir ortam oluşturan Türk İslam devletleri, ticaretin de düzenli işlenmesini sağladılar.
- Türk İslam devletlerinde ekonomik faaliyetler tarım-hayvancılık, imalât (zanaatsal üretim) ve ticaret olmak üzere üçe ayrılır, devlet gelirlerinin önemli bir kısmını tarımdan elde edilen vergi gelirleri oluştururdu.
- Karahanlılar Dönemi'nde yapılan tarım faaliyetlerine bakıldığı zaman, Türklerin gelişmiş bir tarım kültürüne sahip oldukları görülür.
- Gazneliler ise tarımda sulama kanalları açarak üretimi artırmaya çalışmışlardır.
- Büyük Selçuklular da tarıma önem vermiş, yaptıkları sulama kanalları ile pamuk üretimini çok geliştirmişlerdir.
- Türkiye Selçuklularında ise tarım faaliyetleri genellikle şehir hayatının kenar bölgelerinde meyvecilik ve bağcılık olarak gelişmiştir.
- Türk İslam devletlerinin kurulduğu coğrafyaların madenler bakımından zengin olması, Türk şehirlerinin birçoğunun demir, bakır ve gümüş eşyaların imalatının yapıldığı bir merkez hâline gelmesini sağlamıştır.
- Bu şehirlerde ayrıca dokumacılık, dericilik, çini, kâğıt ve cam imalâtı da yapılmıştır.
- İlk Türk İslam devletlerinde vergi önemli bir gelir kaynağıydı.
- Bu dönemde İslamiyet'in etkisiyle şekillenen yeni vergi türleri de görülmeye başlamıştır. Öşür, haraç, cizye ve zekât bu vergiler arasında yer almıştır.
- Bu vergilerden başka, kendilerine bağlı beylik ve devletlerin ödediği vergilerle; kervanlar, tüccarlar ve pazarlardan alınan vergiler de diğer önemli gelir kaynaklarıydı.
- Türk İslam devletlerinde de hayvancılık faaliyetleri devam etmiş, hayvan sahiplerinden **ağnam** adı verilen vergi alınmıştır.
- Karahanlılar ticareti canlandırmak için yollara kervansaraylar yaptırmışlardır.
- Gazneliler, Hindistan Seferleri'nden elde edilen ganimet gelirleri ile gelişen güçlü bir ekonomiye sahiptir.
- İpek Yolu, Türk İslam devletleri için önemli bir gelir kaynağı hâline gelmiştir.
- Türkiye Selçukluları ticareti geliştirmek için Akdeniz ve Karadeniz limanlarını fethetmiş, buralara Türk tüccarlar ve yatırımcılar göndererek ihracat ve ithalat kurumları oluşturmuştur.
- Kervansaraylar, İslam devletlerinden önce oluşturulan ribatların devamı niteliğindedir.
- Türk İslam devletleri zamanında, kervansaraylarla birlikte han adı verilen yapılar da vardı.
- Yolcular ve tüccarlar için yapılmış olan hanlar, ticari amaçla yapılan ve ücretli olan işletmelerdi.
- Türkiye Selçuklularının ekonomide yaşattığı canlılık, Moğolların yaptıkları baskı ve yağma sonucunda yavaşlamıştır.
- Beylikler Dönemi'nde ekonominin temelini tarım ürünleri oluşturmuştur.

İkta Sistemi

- İlk kez Hz. Ömer Dönemi'nde uygulanmaya başlanan bu sistem, Selçuklular Dönemi'nde Nizamülmülk tarafından geliştirilmiş ve ekonominin vazgeçilmez unsuru hâline getirilmiştir.
- Bu sistemde devlete ait topraklar (mirî) kişilere hizmet karşılığında bırakılır, kişiler bu toprağı köylülere kiralar, elde ettiği kira ve vergiler ile asker yetiştirirlerdi.
- Türk İslam devletlerinin askerî ve mali durumlarını düzelttikleri bu sistem sayesinde çiftçiler, memurlar ve askerler geçimlerini aynı topraktan sağlamışlardır.
- İkta sistemi ile merkezle eyaletler arasındaki para transferi sorunu da ortadan kaldırılmış, toprağın devlete ait olması sayesinde devlete karşı gelebilecek zengin bir sınıfın varlığı da engellenmiştir.

Ahilik

- Ahilik, XIII. yüzyılda temeli yardımlaşma üzerine kurulan esnaf ve sanatkâr örgütlenmesine verilen isimdir.
- Bu teşkilatın Anadolu'da kurulmasında Fütüvvet Teşkilatı'nın etkisi büyüktür.
- Fütüvvet Teşkilatı bir fikir ve ahlâk hareketi olarak İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan yiğitlik ve kahramanlık ülküsünün adı olmuş, Fütüvvet Teşkilatı'nın ilke ve kurallarına **Fütüvvetnâme** adı verilmiştir.
- Fütüvvet Teşkilatlarında usta çırak ilişkisi büyük önem arz etmektedir.
- Meslekler arasında yaşanan sorunların çözülmesi, üretimin miktarının ve kalitesinin belirlenmesi, üretilenlerin denetlenmesi ve ürünlerin fiyatlarının düzenlenmesi gibi hususlar bu teşkilatın en önemli görevleri arasında yer almıştır.
- Ahilik, zaman içerisinde bir teşkilat olarak ortadan kalkmış olmasına rağmen, bir anlayış ve ahlâkî değer olarak Türk insanının, özellikle de esnaf ve sanatkârlarımızın iş ve sosyal hayatları üzerindeki etkisini sürdürmüştür.

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİ

4.3. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem Ekonomik Yapısı

- Ekonomik faaliyetler, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için son derece önemlidir.
- Klasik Dönem Osmanlı ekonomisinde iâşecilik, gelenekçilik ve fiskalizm gibi üç ana ilkenin etkili olduğu görülmektedir.
- İâşecilik: Halkın refahı ve mutluluğu için piyasalarda arzu edilen kalitede ve ucuz fiyata yeteri kadar mal bulunmasıdır.
- Gelenekçilik: Üretim, iş gücü ve sermaye devamlı kontrol edilerek dengeyi korunmaya çalışma uygulamasıdır.
- Fiskalizm: Yöneticiler, devlet harcamalarını kısırak devletin gelirlerini yükselmeye çalışmasıdır.
- Bu üç ilke etrafında şekillenen Osmanlı ekonomisinde Ahiler önemli bir rol oynamışlardır.
- Osmanlı Devleti'nde Ahi örgütlenmesine **lonca teşkilatı** denilmiştir.
- Esnaflar birbirleriyle yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamak amacıyla esnaf birlikleri kurmuşlar ve kurdukları bu esnaf birlikleriyle teşkilatlanmışlardır.
- Lonca Teşkilatı'nın geçmişte yaptığı görevlerin bir benzerini, günümüzde Esnaf Odası, Pazarcılar Odası ve Şoförler Odası gibi kurumlar üstlenmiştir.
- Osmanlı şehirlerindeki ekonomik faaliyetler belirli şartlara bağlandığı için her isteyen zanaata ve ticarete atılamazdı.
- Şehirlerde plansız iş yeri açmayı önlemek ve bölgeler arasında ekonomik dengeyi sağlamak için çeşitli tedbirler alınmıştır.
- Bu tedbirlerden biri de gedik hakkıdır. **Gedik hakkı**, ihtiyaç duyulduğunda gerekli mesleki yeterliliğe sahip olan kişilerin dükkân açma hakkıdır.
- Gedik hakkı sayesinde ticaret, ziraat ve sanayide dengeler korunmuş, ekonomik düzenin devamlılığı sağlanmıştır.
- Kapalıçarşı'nın, ekonominin kalbinin attığı yer olması, burayı diğer ülkelerle rekabet merkezi hâline getirmiştir.
- Ticaret yoluyla sermaye birikimi de yapılan Kapalıçarşı, bir finans merkezi olarak da önemli bir yere sahipti.
- Osmanlı Devleti büyük oranda tarıma dayalı sosyo-ekonomik bir yapıya sahipti ve nüfusun çoğunluğu köylerde yaşıyordu.
- Köylülerin büyük bir kısmı vergi vermekle yükümlü reayadan oluşuyor ve çiftthane sistemi içerisinde tarımla uğraşıyordu.
- Halkın çok az bir kısmı da mukataa denilen işletme biçimindeki yerlerde yaşıyordu.
- Toprağın mülkiyeti devlete, kullanma hakkı ise köylülere aitti.
- Köydeki her bir aileye bir çift öküzün sürebileceği bir arazi verilmekteydi.
- Köylüler dirlik sahibine çift vergisi öderler, ellerinde tuttıkları topraklarda ürettikleri koyun, keçi ve bal gibi ürünlerin üretimi üzerinden belli miktarda vergi verirlerdi.
- Bu vergiler de yine dirlik sahiplerine ödenirdi.
- Köylüler toprağı üç yıl üst üste ekmezse, köylünün elinden toprak alınır ve başkasına verilir. Toprağı üç yıl üst üste ekmeyen köylü, ceza olarak **çift bozan vergisi** öderdi.
- Osmanlı Devleti üretimi arttırmak ve üretimde devamlılığı sağlamak amacıyla bir kısım ekonomik tedbirler almıştır.
- Tarım arazilerinin boş kalmasını önlemek ve üretici kesime vergi indirimi sağlayarak üretimi teşvik etmek, alınan bu tedbirlerden bir kısmıdır.
- Osmanlı ekonomik sistemi, küçük üreticiliğe dayanırdı.
- Klasik Dönem tüketim anlayışı köylerde, kasabalarda ve şehirlerde farklılık göstermiştir.
- Tüketiciyi koruma konusunda ise kadı ve muhtesiplere önemli yetki ve sorumluluklar verilmiş, tüketiciyi korumak için çeşitli tedbirler alınmıştır.
- Sanayi ve tarım ürünlerinin aynı özellik ve kalitede tüketiciye ulaştırılmasına çalışılmıştır.
- Fiyatlar önceden belirlenmiş, esnafın belirlenen fiyatların üzerinde satış yapmasına izin verilmemiştir.
- Şehre gelen tarım ürünleri, kapan adı verilen toptancı hallerine getirilerek tüketicinin talebine sunulmuştur.
- Osmanlı toprakları, Doğu ve Batı ekonomilerini birbirine bağlayan İpek ve Baharat Yollarının Akdeniz'e ulaştığı bölgede bulunuyordu.
- Osmanlı'da dış ticaret ve transit ticaret teşvik edilmiş, elde edilen gümrük vergileriyle devlet için önemli bir gelir kaynağı oluşturulmuştur.
- Bu nedenle ticarete denetimin yapılmasını ve yol güvenliğinin sağlanmasını bizzat devlet üstlenmiştir.
- Ticaret yolları üzerinde güvenlik amacıyla **derbent (karakol) teşkilatı** kurulmuş, tüccarların ulaşımını kolaylaştıracak olan taşımacılık işlerini yapan **mekkari taifesi** ile kervanların dinlenebilecekleri kervansaray, han, imaret ve misafirhane yapılmıştır.
- İstanbul, İzmir, Antalya, Alanya, Sinop ve Trabzon gibi limanlar karayollarının bitiminde yer aldıkları için önemli birer ticaret merkezi olmuştur.

- Osmanlı Devleti, Anadolu'nun transit bölge olma özelliğini korumak ve buranın güçlendirilmesini sağlamak amacıyla dünya ticaretinin kalbinin attığı Akdeniz'de kapitülasyon (ayrıcalık) ve gümrük politikaları uygulamıştır.
- XVI. yüzyılda iç ve dış ticaret dengesi sağlanmış, yerli esnafı koruyucu tedbirler almıştır.
- Denizli'de pamuklu sanayi; Musul, Bursa, Bilecik, İstanbul ve Üsküdar'da ipekli sanayi; Erzurum ve Erzincan'da ise yünlü dokuma sanayi kurulmuştur.
- İstanbul, Edirne, Bursa, Tokat ve Doğu Anadolu'da deri işleri yapılmış, Karaman'da kaliçe (küçük halı); Demirci, Gördes ve Kula'da halı ve kilim dokumacılığı gelişmiştir.
- Çuha, Antalya'da; keten ve kendir sanayisi ise Karadeniz sahillerinde gelişmiştir.
- Kök boyalarla yapılan Edirnekari pamuk boyama işi hem içeride hem de dışarıda ün kazanmış, ülkenin değişik yerlerinde tophane, kumbarahane, fişekhane ve baruthane gibi işletmeler kurulmuştur.
- Osmanlı ekonomisi Klasik Dönem'de madenî para sistemine göre işlemiştir.

Merkez Maliyesi ve Hazine Yönetimi

- İlk kez II. Murat zamanında Çandarlı Kara Halil Paşa ve Karamanlı Rüstem Paşa tarafından oluşturulan Osmanlı Devleti Maliye Teşkilatı'nın başında defterdar bulunurdu.
- Defterdarın idaresindeki Osmanlı hazinesi, iç hazine ve dış hazine olmak üzere iki kısma ayrılır, hazinede para ve çeşitli kıymetli eşyalar saklanırdı.
- **İç hazine (Hazine-i hassa):** Padişaha ait hazineydi ve gerektiği zaman devlet hazinesine buradan para aktarılabilirdi.
- **Dış hazine (Devlet hazinesi):** Örfî ve şerî vergilerin, ganimet gelirlerinin ve diğer gelirlerin toplandığı hazineydi.

Hazine Gelirleri

- Osmanlı Devleti'nin mali sistemi, merkez maliyesi, tımar ve vakıflardan oluşmaktaydı.
- Merkez maliyesi temel gelir kaynakları ise mukataa gelirleri, cizye gelirleri ve avarız gelirlerinden oluşurdu.
- Mukataa, geliri doğrudan merkezî hazineye aktarılan vergi ve gelir kaynaklarıdır. Gümrük, darphane, tuzlalar ve maden gelirleri gibi devlete ait kaynaklar mukataa usulüyle işletilmiştir.
- Mukataalar, günümüzde özel teşebbüsler tarafından işletilen şirketlere benzemektedir.
- Devletin en önemli giderleri arasında asker maaşları (ulufeler) ve savaş harcamaları vardı.
- Vergiler ise şerî ve örfî vergiler olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Osmanlı Devleti'nde Vergiler

Şerî Vergiler

- **Öşür:** Müslümanlardan alınan ürün vergisi.
- **Haraç:** Gayrimüslimlerden alınan ürün vergisi.
- **Cizye:** Gayrimüslim erkeklerden askerlik yapmamaları karşılığında alınan vergi.
- **Ağnam:** Küçükbaş hayvan vergisi.
- **Zekat:** Müslümanlardan deniz ürünleri, madenler, zirai ürünler ve ticari faaliyetlerden elde edilen gelirlerden alınan vergi.

Örfî Vergiler

- **Çifthane:** Bir çift öküz ile işletilebilen araziden alınan vergi.
- **Çift bozan:** Toprağını izinsiz olarak terk eden veya üç yıl üst üste ekmeyenden alınan vergi.
- **İспенç:** Gayrimüslimlerden alınan toprak vergisi.
- **Bac:** Çarşı ve pazardan alınan vergi.
- **Ağıl:** Sürü sahiplerinden alınan vergi.
- **İmdadiyeyi Seferiye:** Sefer sırasında alınan vergi.
- **İmdadiyeyi Hazariye:** Barış zamanında alınan vergi.
- **Derbent:** Köprü veya geçitlerden alınan vergi.
- **Avarız:** Olağanüstü hâllerde alınan vergi.

- Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde tek tip vergi düzeni yoktu. Fethedilen bölgelerin coğrafi şartları, etnik ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak vergi konusunda ayrı ayrı düzenlemeler yapılırdı.

- Dönemin şartlarında Osmanlı'nın bu vergileri nakit olarak merkez hazineye toplayıp harcaması güç olduğu için tımar sistemi içinde vergi toplama hakkı dirlik sahiplerine ve vakıflara bırakılmıştı.
- Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda mali sistemini; merkez hazine, tımar sistemi ve vakıf gelirleri olmak üzere üç ana unsur üzerine kurmuştur.

Tımar Sistemi

- Tımar sistemi, devlete ait arazilerin gelirlerinin asker ve memurlara maaş karşılığı verilmesidir.
- Devlete ait olan tımar toprakları miras bırakılamaz, vakfedilemez ve bağışlanamazdı.
- Tımar sisteminin zamanla bozulmasıyla birlikte güvenlik sorunu ortaya çıkmış, köylüler ve sipahiler toprakları bırakıp şehirlere göç etmiş, boş kalan tımar toprakları ise daha sonraları özel mülk hâline gelmiştir.
- Tanzimat'la birlikte tımar sisteminin hukuki varlığı bitmiş, liberal bir toprak sistemine geçilmiştir.
- 1858'de Arazi Kanunnâmesi ile ziraî topraklarda özel mülkiyet ön plana çıkmış, mirî toprakların (devlet arazileri) büyük bir kısmı şahısların eline geçmiştir.

Vakıf Sistemi

- Vakıflar, yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış şekli olarak toplumsal hayatın kolaylaştırılması için önemli görevler üstlenmiştir.
- Vakıf sistemi; ülkedeki eğitim, sağlık, bayındırlık ve dinî yatırımları yürüten sosyal güvenliğin temel kurumudur.
- Vakfın esası, bir malı insanların yararlanması için kendi mülkiyet sahasından çıkarıp toplumun yararına sunmaktır.
- Vakfa bağışlanan mallar taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılır. Asıl vakıf, akar da denilen taşınmaz malların vakfidir. Han, hamam, çarşı, ziraî topraklar gibi taşınmaz malların gelirleriyle hayır kurumları finanse edilmiştir. Bu sayede toplumun ihtiyaçları karşılanarak iktisadî refah seviyesindeki dengesizlik en az seviyeye indirilmiştir.
- Cumhuriyet ilân edildikten sonra 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş, 1970 yılında ise bu kurumun çalışma alanı genişletilmiştir.
- Günümüzde vakıflar illerde valilerin, ilçelerde de kaymakamların yönetiminde yardıma muhtaç insanların yiyecek, giyecek, ısınma, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktadır.

Osmanlı ve Avrupa Devletlerinin Ekonomi Anlayışı

- Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışı sosyal refahın sağlanması için piyasada yeteri kadar malın bulundurulması esasına dayanmış, yöneticiler halkın en iyi şekilde yaşatılması için çabalamışlardır.
- Halkın refahını hedefleyen Osmanlı ekonomik anlayışında, rekabetten ziyade işbirliği ve dayanışmaya önem verilmiştir.
- Osmanlı'da durum böyleyken Batı'da kralın yanında toprak zenginlerinden oluşan feodal bir yapı vardı.
- Halkın refahı ve huzuru ise feodal beylerin inisiyatifine bırakılmıştı.
- Yöneticiler mal ve hizmet üretimini sağlayıp toplumun refahını yükseltmek yerine, kendilerini dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumakla uğraşıyordu.
- Osmanlı Devleti'nde kamu harcamalarının büyük bir kısmı vakıf kurumları tarafından karşılanmaktaydı. Avrupa'da ise böyle bir kurum yoktu.
- Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki farklılıklar daha çok siyasi sistem, toprak rejimi ve mülkiyet yapısından kaynaklanıyordu.

Coğrafi Keşifler ve Kapitülasyonların Osmanlı Ekonomisine Etkisi

- Osmanlı Devleti ticarete büyük önem vermiş ve ticareti geliştirmek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır.
- 14 ve 15. yüzyıllarda Doğu Akdeniz ticaretini ellerinde tutan Ceneviz, Venedik ve Floransa gibi Avrupa ülkelerinin gemilerine ve tüccarlarına verilen bazı imtiyazlar, ticareti kolaylaştırmak amacıyla alınan tedbirler arasında yer almıştır.
- Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerin olumsuz etkilerini azaltmak, Avrupalı tüccarları Doğu Akdeniz'e çekmek ve siyasi dostluklar kurmak amacıyla, önce Fransa'ya daha sonra da İngiltere ve Hollanda gibi diğer Avrupa ülkelerine de kapitülasyonlar (ayrıcalık) tanımıştır.
- Coğrafi keşiflerle birlikte sömürgecilik faaliyetleri de hız kazanmıştır.
- Sömürgecilik, sanayi inkılabı ile ayrı bir ivme kazanmış, İngiltere bu dönemde büyük sömürge bölgeleri oluşturmuştur.
- Sömürgecilik faaliyetleri sonucunda zenginleşen Avrupa ekonomisi karşısında Osmanlı Devleti zayıf kalmıştır.

- Başlangıçta ticareti canlandırmak için verilen bu kapitülasyonlar, ilerleyen dönemlerde Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hâle getirmiş ve Osmanlı'nın mali kaynaklarını azaltmıştır.
- Kapitülasyonların olumsuz etkileri nedeniyle, Osmanlı Devleti sanayi açısından Avrupa ile rekabet edememiş ve Osmanlı sanayisi çökme noktasına gelmiştir.

4.4. XVII. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Devlet Ekonomisi

- XV. yüzyıla kadar ticaret yolları büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı.
- Coğrafi keşifler sonucu Osmanlı'nın Akdeniz ve Karadeniz'deki ticaret limanları önem kaybederken Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Avrupa limanları önem kazanmaya başlamıştır.
- Amerika'nın altın ve gümüşünün Avrupa'ya girmesiyle birlikte Osmanlı akçesi değer kaybetmiş, bu durum Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir.
- Osmanlı ekonomisinde tımar sistemi önemli bir yere sahipti.
- XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlayan tımar sistemi XVII. yüzyılda da devam etmiştir.
- Tımar sisteminin bozulmasıyla güvenlik sorunu ortaya çıkmış, köylüler ve sipahiler toprağı bırakıp şehre göç etmişlerdir.
- Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda uzun süren ve üst üste kaybedilen savaşlar nedeniyle ekonomik açıdan sıkıntılar yaşamış, devlet bütçesinde açıklar oluşmuştur.
- Osmanlı Devleti, tımar sisteminin bozulmasından sonra iltizam sistemine geçmiştir.
- Bu sistem, devletin vergi kaynaklarının (mukataa) işletilmesinin açık artırma usulü ile belli bir süreliğine mültezim adı verilen görevlilere verilmesine dayanıyordu.
- İltizam sisteminin amacı hazineye hızlı nakit para girdisi sağlamaktır.
- İltizam sisteminde sık sık değişen mültezimler, daha fazla kâr sağlamak amacıyla vergi kaynaklarını talan etmeye başlayınca bu durumu engellemek ve vergi devamlılığını sağlamak amacıyla vergi kaynaklarının mültezimlere ömür boyu verilmesi anlamına gelen **malikâne sistemine** geçilmiştir.
- Bu sistem ayanların güçlenmesine neden olmuş, ayanların güçlenmesiyle devletin karşısında güçlü bir zümre ortaya çıkmıştır.
- XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti eyaletlerdeki bazı yerel güçlere iltizam vermek zorunda kalmıştır.

Batı'da Yeni Ekonomik Yaklaşımlar ve Osmanlı

- XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın ekonomi anlayışında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.
- **Merkantilizm** denen bu iktisadî akımda, devletin büyümesinin ekonominin güçlenmesi ile birlikte olacağı savunulmuştur.
- Merkantilizmde millî ve güçlü bir devlet, dış ticaretin gelişmesi ve değerli madenlere sahip olma gibi üç temel ilke ön plana çıkmıştır.
- Merkantilizm, Avrupa'da uygulama alanı bulduğu ülkelerin ekonomi alanında büyük değişikliklere sebep olmuştur.
- Bu ekonomik anlayışa göre birey ile devlet arasındaki tercihte devletin çıkarları ön plana çıkmıştır.
- Merkantilizmde, Makyavelizm anlayışında olduğu gibi ekonomide de "amaca ulaşmak için her yol denenmelidir" ilkesiyle hareket edilmiştir.
- Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışı, Merkantilist anlayıştan "insanların ihtiyaçlarının karşılanması" amacını esas aldığı için farklıydı.
- Osmanlı, ticareti bir amaç olarak değil araç olarak kullanıyor, ithalat çoğu zaman özendiriliyordu.
- Merkantilizmde ise tam tersi bir anlayışla ithalat kısıtlanıp ihracat destekleniyordu.
- Osmanlı ekonomik anlayışı Avrupa'nın Merkantilist yaklaşımındaki zenginleşme, ihracat ve ithalat politikalarına da uymuyordu.
- Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesiyle Osmanlı Devleti artık Avrupa'nın Merkantilist anlayışının açık pazarı hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Para politikası

- Osmanlı ekonomik sisteminde yaşanan olumsuzluklar, yetkilileri para ayarında oynamaya (tağşiş) mecbur bırakmıştır.
- Akçe giderek değerini kaybedince 1623'te para adında yeni bir sikke kestirilmiştir.
- XVII. yüzyılda tağşiş uygulamasından sonra maaşları yeni paralarla ödenen ve satın alma gücü azalan Yeniçeriler ayaklanmaya başlamıştır.
- XVIII. yüzyıl başlarında akçe temel para ölçü birimi olma özelliğini yitirmiş ve ekonomideki yerini kaybetmiştir.

- Dünya ekonomisiyle ilişkilerin arttığı yeni dönemde, ilk defa **kaime** denilen kâğıt paralar basılmıştır.
- 1844'te **tashih-i ayar** ismiyle yeni madenî para düzenlemesi yapılmış, bu düzenlemeden sonra bir gram saf gümüşü bulunan birime **kuruş**, yirmi kuruş değerindeki gümüş paraya **mecidiye** ve yüz gümüş kuruş değerindeki altına **lira** adı verilmiştir.

Sanayi İnkılâbı'nın Osmanlı Ekonomisine Etkisi

- XVIII. yüzyılda İngiltere, Sanayi Devrimi'ni tamamlayıp sanayileşme konusunda önemli bir yol alırken Osmanlı Devleti sanayi ve ticaret politikası yüzünden gerilemişti.
- Loncalar, tefeciler için gelir kaynağı olmuş, üyelikler ve imalathaneler parayla alınıp satılır hâle gelmiştir.
- XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın sanayi malları Osmanlı pazarlarını âdeta istilâ etmiştir.
- El işçiliği gerektiren bakırcılık, kunduracılık, terzilik ve fırıncılık gibi bazı meslek dalları dışındaki ürünlerin çoğu o dönemde dışarıdan sağlanmıştır.
- Tanzimat'la birlikte yeniden yerli bir sanayi kurma çabalarında başarılı olunamamıştır.
- Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda merkez teşkilatının artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dış borçlanma yoluna gitmesi, ekonominin çöküşünü hızlandıran en büyük etken olmuştur.
- 1853 yılında çıkan Kırım Savaşı (1853-1856) devam ederken artan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla Osmanlı Devleti dışarıdan borç almak zorunda kalmıştır (1854).
- İlk borç İngilizlerden alınmış, daha sonra da borçlanmalar devam etmiştir.
- 1854'ten 1874 yılına kadar geçen sürede 15 borçlanma anlaşması imzalanmış bu borçların yüzde doksanı özel kişilerden ya da bankalardan alınmıştır.
- Osmanlı Devleti zamanla dış borçların faizlerini bile düzenli olarak ödeyemez hale gelince **Muharrem Kararnâmesi**'ni imzalamak zorunda kalmıştır (1881).
- Avrupalılar bu kararnâme ile kendilerine olan borçların düzenli olarak ödenmesini sağlamaya çalışmışlardır.
- Osmanlı Devleti'nin borçlarına karşılık gösterdiği gelir kaynaklarını işleterek, elde edilen gelirleri alacaklılara dağıtmak amacıyla da Düyun-u Umumîye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuştur.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EKONOMİ

4.5. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ekonomik Anlayış

- Osmanlı Devleti XX. yüzyılın başlarında Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi büyük buhranlardan çıktığı için devletin ekonomisi iyice zayıflamıştır.
- Mondros Mütarekesi'yle askerî ve siyasi kısıtlamaların yanında ekonomik kısıtlamalar da yer alınca Osmanlı ekonomisi iyice zor duruma düşmüştür.
- Millî Mücadele ise bu kötü şartlar altında başlamış ve bütün olumsuzluklara rağmen başarıya ulaşmıştır.
- Atatürk, Millî Mücadele'yi bitirdikten sonra ekonomik kalkınmayı sağlayıp millî bir ekonomi modeli oluşturmak için çalışmalar başlatmıştır.
- 17 Şubat 1923 tarihinde **İzmir İktisat Kongresi**'ni toplayarak ekonomik kalkınmanın politikalarını belirlemiştir.
- Bu kongrede yerli üretimin teşvik edilmesi, girişimciliğin desteklenmesi ve çalışma özgürlüğü sağlanması kararları alınmış, yasalara uymak kaydı ile yabancı sermayeye de izin verilmesi kararlaştırılmıştır.
- Tam bağımsızlığın ekonomik egemenliğin de sağlanmasıyla olacağını düşünen Atatürk, özel girişimciliği desteklemek ve zengin bir Türkiye oluşturmak amacıyla hiçbir siyasi ve ekonomik kısıtlamayı kabul etmemiştir.
- Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Lozan Antlaşması için İsviçre'ye giden heyete kapitülasyonların taviz verilmeden kaldırılması konusunda özel talimat vermiştir.
- Bu antlaşmanın önemli maddelerinden biri de nüfus mübadelesidir.
- Mübadele neticesinde nitelikli iş gücünün Anadolu'yu terk etmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.
- Lozan Antlaşması'nın Türk ekonomisi üzerindeki en önemli yanı ise Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerle imzalanan **Ticaret Mukavelesini** (sözleşmesi) olmuştur.
- Bu mukaveleye göre 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesi uygulamasının 1929 yılına kadar geçerli olması kararlaştırılmıştır.
- Alınan bu kararla yerli üretim ile ithal mallar arasında farklı oranda tüketim vergisi alınması önlenmeye çalışılmış ancak bu uygulamaya rağmen sanayi üretiminde yeterli rekabet ortamı sağlanamamıştır.
- Atatürk'ün millî ekonomi anlayışı içe kapanık bir ekonomi anlayışı yerine uluslararası imkânlardan da faydalanan ve değişime açık olan ekonomik bir anlayıştır.

- 1 Temmuz 1926 tarihinde çıkarılan **Kabotaj Kanunu** ile Türkiye karasularında yük ve insan taşımacılığı yetkisi Türklerin eline geçmiş, böylece millî ekonomiye geçişte önemli bir adım daha atılmıştır.
- Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikaları iki evrede incelenir. Birinci evrede liberal bir ekonomik yaklaşım, ikinci evrede ise devletçiliğin daha ağır bastığı bir ekonomik yaklaşım benimsenmiş ve karma ekonomik model takip edilmiştir.
- Birinci evre olan (1923-1929) liberal ekonomik yaklaşımda, serbest piyasa şartlarında özel girişimciler teşvik edilerek sanayileşme politikaları izlenmiştir.
- 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.
- 1925 yılında Türkiye'de şeker fabrikası kuracak şirkete üretim tekeli ve çeşitli ayrıcalıklar verilmiştir.
- 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak yatırım yapacaklara çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır.
- Türkiye'de sanayi işletmelerinin sayısı 1915 yılında 568 iken 1927 yılına gelindiğinde bu sayı 65.245 olmuştur.
- 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı ortaya çıkınca ekonomik politikalarda "Ferdin yapamayacağı işleri devlet yapar." şeklinde tanımlanan devletçilik ilkesi uygulanmaya başlamıştır.
- Bu dönemde korumacı ve devletçi ekonomik politikalar çerçevesinde "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" çıkarılmış ve 30 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuştur.
- Türkiye'nin devletçilik politikasını izlemesinin bir sebebi de 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'dır.
- 1929 yılında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" hazırlanmıştır.